PÕLLUMAJANDUS- JA TOIDUAMET

PUTUKATE JUHEND

Koostatud: juuli 2021
Muudetud: september 2021

Sisukord

Sissejuhatus 3
1. Mõisted 4
2. Putukaliigid 5
3. Putukate kasvatamine 6
3.1. Kohustuslikud registreerimised 6
3.2. Loomaheaolunõuded 6
3.3. Nõuded söödale 7
3.4. Loomatervishoiu ning hügieeninõuded 8
3.5. Putukate vedu 9
3.6. Loomsed kõrvalsaadused 10
3.7. Mahekasvatus 10
4. Putukate surmamine, töötlemine, putukatest toodete tootmine 11
4.1. Putukate surmamine 11
4.2. Sööda tootmine 11
4.2.1. Lemmikloomatoit 11
4.2.2. Põllumajandusloomade sööt 12
4.2.3. Töödeldud loomsed valgud (putukajahu, putukaõli) 13
4.2.4. Töödeldud loomseid valke sisaldav segasööt 13
4.2.5. Söödalisandite ja eelsegudega sööt 14
4.3. Toidu tootmine 14
5. Turustamine 14
5.1. Sööda märgistamine 14
5.2. Toidu märgistamine 15
5.2. Turustamine Eestis 16
5.2.1. Sööt 16
5.2.2. Toit 16
5.2. Kauplemine Euroopa Liidus 17
5.3. Import 18
Putukad kasvatamiseks 18
Putukad toiduks 18
Putukad söödaks 18
5.4. Eksport 19
6. Enesekontrolliplaan 19
6.1. Tooteohutuse kriteeriumid 20
6.2. Jälgitavus 22
6.3. Allergeensus 23
7. Kasulikud lingid 23
8. Õigusaktid 24

Sissejuhatus

Antud juhendi eesmärgiks on anda infot sööda- ja toiduettevõtetele, millised nõuded kohalduvad putukate (kõigis eluetappides) kasvatamisele, putukatest toodete valmistamisele ning nende turustamisele.

Käesoleva juhendiga kirjeldatakse nõudeid:

- tehistingimustes putukate kasvatamisele toiduks ja söödaks (loodusest korjatud putukaid ei tohi toiduks ja söödaks kasutada);
- putukatest toidu ja sööda tootmisele;
- putukate ning nendest saadud toidu ja sööda turustamisele.

Juhendis ei käsitleta:

- nõudeid müügiks ette nähtud teiste selgrootute pidamisele (nt tigude kasvatamine);
- selgrootute pidamist vermi kompostimise eesmärgil (ehk vihmaussisõnniku tootmine);
- putukate pidamist bioloogilise kontrolli eesmärgil (nt teiste putukate tõrjumiseks);
- putukate ja selgrootute pidamist tehnilistel eesmärkidel (nt orgaaniliste väetiste, mullaparandajate tootmine, vermikomposti tootmine);
- nõudeid mesilaste ja kimalaste pidamisele ning neist saadud toodete (nt mesi, kärjed, vaha,) tootmisele;
- oma tarbeks putukate ja selgrootute kasvatamist (nt jahumardikate kasvatamine oma kanadele söödaks ja vihmausside kasvatamine isiklikuks kalastamiseks);
- nõudeid lemmikloomana peetavate putukate pidamiseks.

Põllumajandus-ja Toiduamet
Teaduse 2, Saku, Harjumaa 75501, tel: 605 1710, pta@pta.agri.ee

1. Mõisted

a) **Putukad** – kui käesolevas juhendis ei ole sätestatud teisiti, on putukateks selgrootud lülijalgsed loomad, kes kuuluvad *Arthropoda* hõimkonda kuuejalgsete alamhõimkonna putukate klassi ja kellele on iseloomulik kitiinist välisskelett, kolmeosaline keha (pea, rindmik ja tagakeha, kolm paari lülilisi jalgu);
b) **Loom** – selgrootu või selgroogne loom (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 1069/2009 art 3);
c) **Põllumajandusloom** - loomsete saaduste tootmise eesmärgil peetav ja aretatav loom (Veterinaarkorralduse seadus § 2 lg 2);
d) **Lemmikloom –** peetav loom, keda peetakse mittekaubanduslikul isiklikul eesmärgil ja kes kuulub järgmisesse loomaliiki: koer, kass, valgetuhkur, selgrootud (v.a mesilased ja kimalased, molluskid ja vähid), dekoratiivkalad, kahepaiksed, roomajad, linnud (v.a kanad, kalkunid, pärlkanad, pardid, haned, vutid, tuvid, faasanid, nurmkanad ja silerinnalised linnud), närilised ja küülikud (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 2016/429 art 4 p 11);
e) **Sööt** – töödeldud, osaliselt töödeldud või töötlemata aine või toode, kaasa arvatud lisaained, mis on mõeldud loomade söötmiseks (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 178/2002 art 3);
f) **Toit** – töödeldud, osaliselt töödeldud või töötlemata aine või toode, mis on mõeldud inimestele tarvitamiseks või mille puhul põhjendatult eeldatakse, et seda tarvitavad inimesed (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 178/2002 art 2);
g) **Uuendtoit** – toit, mida kuni 1997. aasta 15. maini ei ole Euroopa Liidus toiduna olulisel määral kasutatud ning mis kuulub vähemalt ühte kategooriatest, mis on nimetatud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 2015/2283 artikli 3 lõike 2 punktis a (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 2015/2283);
h) **Toidujäätmed** – igasugused jäätmed, mis pärinevad restoranidest, toitlustus-ettevõtetest ja köökidest sh keskköökidest ja kodumajapidamiste köökidest (komisjoni määrus 142/2011 lisa I);
i) **Loomsed kõrvalsaadused** – loomade terved kehad või kehaosad, loomsed saadused või muud loomset päriolu saadused, mis ei ole ette nähtud inimtoiduks (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 1069/2009 art 3);
j) **Lemmikloomatoit** - lemmikloomadele mõeldud muust kui Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 142/2011 artikli 24 lõikes 2 viidatud materjalist sööt ja koerte närimiskondid, mis koosnevad loomsetest kõrvalsaadustest või nendest saadud toodetest (komisjoni määrus 142/2011 lisa I);
k) **Sõnnik** – põllumajandusloomade (va tehistingimustes peetavad kalad) väljeheited ja/või uriin, koos allapanuga või ilma (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 1069/2009 art 3);
l) **Töödeldud loomne valk** – loomne valk, mis on saadud 3. kategooria loomsetest kõrvalsaadustest ja mida on töödeldud komisjoni määruse 142/2011 X lisa kohaselt (komisjoni määrus 142/2011 lisa I);
m) **Esmatootmine** – putukate kasvatamine ja vedu enne tapmist (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 178/2002 art 3);
n) **Töötlemine –** mis tahes algset toodet oluliselt muutev tegevus, sealhulgas kuumutamine, suitsutamine, kuivatamine, marineerimine, ekstraheerimine või nende protsesside kombinatsioon (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 852/2004 art 2);
o) **Turule viimine** – toidu või sööda valdamine müügi eesmärgil, kaasa arvatud müügiks pakkumine ja mis tahes muud liiki tasu eest või tasuta üleandmine ning müük, turustamine ja muud liiki üleandmine (Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus 178/2002 art 3).

Põllumajandus-ja Toiduamet
Teaduse 2, Saku, Harjumaa 75501, tel: 605 1710, pta@pta.agri.ee

2. Putukaliigid

Kasvatada ei tohi looduslikku tasakaalu ohustavaid võõrliike ja kaitsealuseid putukaliike:

- Euroopa Liidu ühtne võõrliikide nimekiri:
- kaitsealuste putukaliikide nimekiri.

Söödaks võib kasvatada ja turustada putukaid (kõik eluetapid):

- elusalt või elutult (töödeldud vastavalt komisjoni määruse 68/2013 p 9.16.2 kohaselt, nt kuivatatud) putukaliike, mis ei kahjusta taimede, loomade ja inimeste tervist: nt harilik toakärbes (*Musca domestica),* toakilk (*Acheta domesticus)*;
- putukate töötlemisel (töödeldud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruses 1069/2009 osutatud viisil, nt jahvatatud) saadud töödeldud loomseid valke (söödamaterjale) nt putukajahu. Töödeldud loomseid valgud võivad olla saadud ainult järgmistest putukaliikidest:
  - ogakärblane *Hermetia illucens* ja harilik toakärbes (*Musca domestica)*,
  - harilik jahumardikas (*Tenebrio molitor)* ja süsiklane *Alphitobius diaperinus,*
  - toakilk (*Acheta domesticus)* ning kilklased *Gryllodes sigillatus* ja *Gryllus assimilis*

Putukad toiduna kuuluvad uue uuendtoidu määruse järgi uuendtoidu alla, mille turustamiseks on vaja Euroopa Komisjoni luba.
Siiani (20.09.2021. a seisuga) on uuendtoidu luba antud ainult kuivatatud putukavastsetele liigist *Tenebrio molitor* (komisjoni rakendusmäärus 2021/882).

Kuid putukatele toidus kehtivad üleminekumeetmed, kuna Euroopa Liidu kohtuotsuse järgi ei kuulunud terved putukad varem kehtinud uuendtoidu määruse reguleerimisalasse. See tähendab, et terveid putukaid võib turustada niikaua kuni võetakse vastu otsus viimase konkreetse putukaliigi uuendtoidu andmekaitseta (ehk üldise) taotluste kohta.

Andmekaitsega uuendtoidu load hakkavad kehtima siis kui:

- viimasele üldisele taotlusele ei anta uuendtoidu luba;
- Euroopa Komisjon tühistab viimase üldise taotluse (nt kui ettevõtte loobub taotlusest või kui ei esitata ohutuse hindamiseks vajalikku infot komisjoni poolt määratud aja jooksul).

Üleminekumeetmete ajal võib Eestis kasvatada, turustada ja toidus kasutada järgmiseid putuka liike:

1. hariliku jahumardika (*Tenebrio molitor*) vastsed;
2. toakilk (*Acheta domestica*;
3. kilklane (*Gryllodes sigillatus)*;
4. rändtirts (*Locusta migratoria*);
5. mardika liigi (süsiklase) *Alphitobius diaperinus* vastsed;
6. meemesilase (*Apis mellifera*) nukud;
7. ogakärblase *Hermetia illucens* vastsed.

Kõrbetirtsu (*Schistocerca gregaria*) ei või toiduna kasutada alates 11.08.2021.a kuna ainus selle putukaliigi uuendtoidu taotlus tühistati ning seega üleminekumeetmed kõrbetirtsule enam ei kehti.

Põllumajandus-ja Toiduamet
Teaduse 2, Saku, Harjumaa 75501, tel: 605 1710, pta@pta.agri.ee

3. Putukate kasvatamine

3.1. Kohustuslikud registreerimised

Ehitise registreerimine ning loomapidajana teavitamine (majandustegevusteate esitamine)

Loomapidaja peab enne loomapidamise alustamist registreerima ennast PRIA-s loomapidajaks juhul kui kasvatatakse **mesilasi** toidu/sööda tootmise eesmärgil (peale Veterinaarseaduse jõustumist 2021. a neljandas kvartalis peab PRIA-s registreerima kõikide putukate toiduks või söödaks kasvatamise korral).
Peale loomapidamiskoha registreerimist tuleb esitada PRIA-le taotlus tegevuskoha/ehitise registreerimiseks (majandustegevusteate esitamine).

Rohkem infot registreerimiste kohta leiab PRIA kodulehelt:

- loomapidaja registreerimine;
- ehitise registreerimine;
- loomsete kõrvalsaaduste töötlemisettevõtted, sh lemmikloomatoit.

Söödakäitlejana teavitamine (majandustegevusteate esitamine)

PTA-s tuleb registreerida söödakäitlejaks kui:

- putukaid kasvatatakse eesmärgiga toota nendest sööta oma ettevõttes peetavate põllumajandusloomadele;
- putukaid või nendest toodetud sööta söödetakse teatavatele toiduloomadele;
- putukaid kasvatatakse eesmärgiga nendest toota sööta, mis turustatakse (v.a peibutussööt, mis on ettenähtud konksu otsa kinnitamiseks ja mille eesmärk ei ole loomade söötmine.)

Sööda majandustegevuse teatise esitamise kohta leiab täpsemat infot Põllumajandus- ja Toiduameti (PTA) kodulehelt.

Toidukäitlejana teavitamine (majandustegevusteate esitamine)

Ainult putukate kasvatamisest (ilma surmamiseta) toiduks ei tule PTA-d teavitada.
Küll tuleb putukakasvatajatel PTA-d teavitada toidu käitlemisest (vt punkti 4.3) kui toiduks kasvatatavaid putukaid surmatakse ja/või töödeldakse (nt külmutamine, kuivatamine, jahvatamine).

Majandustegevuse teatise esitamise kohta leiab täpsemat infot Põllumajandus- ja Toiduameti (PTA) kodulehelt.

3.2. Loomaheaolunõuded

Loomade heaolu tagamiseks:

- tuleb putukaid kohelda liigile sobivates tingimustes, arvestades nendele iseloomulikke füsioloogilisi ja käitumisvajadusi;
- ei ole lubatud põhjustada välditavat stressi, valu ega kannatusi;
- kasvatamiseks kasutatavad ruumid peavad olema liigile sobiva mikrokliimaga, kaitstud kahjurite eest, puhtad, arvestades loomaliigi vajadusi;
- putukaid ei tohi jätta hoolitsuseta ega hüljata;
- tuleb võtta kasutusele meetmed, et putukad ise välja ei pääseks;
- putukad peavad saama piisavas koguses sööta, juua (va joogianumad vastsetele);
- putukate elutingimusi tuleb regulaarselt kontrollida.

3.3. Nõuded söödale

Putukaid söödetakse söödaga, millena võib kasutada ainult komisjoni määrus nr 68/2013 lisas I toodud söödamaterjalide kataloogis nimetatud järgmisi söödamaterjale või neid sisaldavaid söötasid:

- kõik taimsed ja mineraalsed söödamaterjalid (nt teravili ja sellest saadud tooted –kliid, muljutud teravili, õlleraba; mugul-, juur- ja puuviljad ja nendest saadud tooted - kartulikoored ja lõigud, vetikad);

- inimtoiduks enam mittesobivad tooted, mis ei koosne ega sisalda loomseid saadusi ega ole nendega saastunud, nt kaubandusliku välimuse kaotanud, kuid veel mitte riknenud puu- ja juurviljad, mis on pärit nt jaekauplustest ja hulgimüügist või restoranidest pärit mitteloomset päritolu kasutamata toit, mis ei ole kokku puutunud ega saastunud loomset päritolu toiduga;

- loomsed söödamaterjalid:
  - kalajahu;
  - mittemäletsejalistelt saadud veretooted;
  - loomne kaltsiumvesinik-ja trikaltsiumfosfaat;
  - mittemäletsejalistelt saadud hüdrolüüsitud valgud;
  - mäletsejaliste toornahkadest saadud hüdrolüüsitud valgud;
  - mittemäletsejalistelt saadud želatiin ja kollageen;
  - munad ja munatooted;
  - piim, piimapõhised tooted, piimasaadused ja ternespiim;
  - mesi;
  - sulatatud rasvad.

Putukate söödas võib kasutada Euroopa Liidus (EL) heakskiidetud söödalisandeid (loetelu on toodud EL-i söödalisandite registris: *First part: ANNEX I*). Praegu veel ei ole ükski söödalisand saanud luba kasutamiseks üksnes putukate söödas, kuid on piisavalt palju söödalisandeid, mis on saanud loa kasutamiseks kõikide loomaliikide söödas ja mida seetõttu võib kasutada ka putukate söödas, nagu nt vitamiinid ja mikroelemendid.

Putukate sööt ei tohi sisaldada järgmiseid söödaks keelatud aineid:

- fekaal, uriin, sõnnik, seedetrakti sisu;
- parkainega töödeldud nahad ja selle jäätmed;
- seemned ja muu taimne paljundusmaterjal, mida on pärast koristust töödeldud taimekaitsevahenditega;
- puidukonservantidega töödeldud puit sh saepuru;
- toidujäätmeid sealhulgas ka kasutatud toiduõli, (igasugused loomset päritolu materjali sisaldavad toidujäätmed või taimset päritolu toidujäätmed ning kasutatud toiduõli, mis on pärit restoranidest, toitlustusettevõtetest ja köökidest, sealhulgas keskköökidest ja kodumajapidamiste köökides);
- töötlemata loomsed kõrvalsaaduseid, sh tapamaja jäätmeid või kalajäätmeid.

Putukate söötmiseks kasutatavad söödad peavad pärinema riigi toidu-ja sööda käitlejate registrisse kantud söödakäitlejatelt, kes järgivad sööda käitlemise nõudeid va arvatud juhul kui putukate söötmiseks kasutatakse toidukäitlejatelt (nt restoranid, suurköögid) saadud taimse päritoluga (ei tohi koosneda ega sisaldada loomsetest kõrvalsaadust) toiduks enam mittesobivat toitu, mida putukate kasvataja ei sööda otse putukatele vaid töötleb enne putukatele söötmist. Viimasel juhul peab putukate kasvataja töötlemisega tagama, et putukatele söödetakse nõuetekohast ja ohutut sööta.

3.4. Loomatervishoiu ning hügieeninõuded

Putukate kasvatamisele toiduks rakenduvad esmatootmise hügieeninõuded Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 852/2004 I lisast, mille järgi tuleb võimalikult suures ulatuses vältida putukate saastumist (õhust, pinnasest, veest, söödast, väetistest, veterinaarravimitest, taimekaitsevahenditest ja biotsiididest ning jäätmete säilitamisest, käsitsemisest ja kõrvaldamisest tulenev saastumine)

Putukate kasvatamisel ja nende söötmisel ning söödaks kasvatamisele rakenduvad esmatootmise hügieeninõuded Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 183/2005 I ja III lisast.
Putukate kasvatamisel tuleb rakendada loomatauditõrje seaduse § 71 nimetatud bioohutusmeetmeid.

Saastumise vältimiseks ning sööda-ja toiduohutuse nõuete ning putukate tervishoiunõuete tagamiseks tuleb:

- korraldada isikute liikumine, sh takistada kõrvaliste isikute pääsemine loomapidamise hoonesse või rajatisse;
- ruume vastavalt vajadusele puhastada ja desinfitseerida (nt putukate kasvatamise ja sööda ladustamise ruumid);
- korraldada sööda, allapanu ja muude loomadega kokkupuutuvate materjalide käitlemise (nt ladustamine, puhastamine, desinfitseerimine);
- vastavalt vajadusele puhastada ja desinfitseerida varustust, mahuteid, kasvatuskaste, veokeid. Nt kasvatuskastide puhastamine vähemalt iga partii järel ja jootmisvarustuse regulaarne puhastamine;
- sööda veoks kasutatavad seadmed ning ladustamiseks kasutatavad alad ja mahutid hoida puhtana ja vajadusel puhastada ning rakendada kahjuritõrje meetmeid, et vältida sööda saastumist;
- söötmisseadmeid hoida puhtana ning vajadusel puhastada, et vältida ohtude kumuleerimist (nt hallituse tekkimine, mikrobioloogiline saastumine);
- võimalusel vältida putukate pidamiskastis lagunevat materjali, kuna selle saastumist (nt väljaheidetega) on raskem märgata ja seda on keeruline putukate kasvatamise ajal eemaldada;
- tagada, et putukate kasvatamiseks kasutatavad materjalid ei kujutaks ohtu toidu ohutusele. Nt ei tohi kasutada kasutatud kanamunade karpe;
- sööt ladustada kemikaalidest ja muudest söödas keelatud toodetest eraldi;
- kasutada puhast vett või joogivett. Putukate joogiveeks, niisutamiseks ja puhastamiseks tohib kasutada puhast vett. Samuti tuleb puhast vett kasutada pindade, põrandate ja varustuse puhastamiseks ja loputamiseks. Puhas vesi on lõhnata, maitseta, värvuseta ning veele iseloomulike tunnustega;
- tagada, et töötajal on nõuetekohased oskused ja teadmised. Selleks anda töötajatele juhiseid, et haigena ei või tööl olla ning, et käsi tuleb hoolikalt pesta enne töö alustamist, vajadusel töö käigus, erinevate tööetappide vahel ning alati pärast tualetis käimist, suitsetamist, köhimist, aevastamist ning nina nuuskamist;
- tagada, et isik, kes puutub otseselt kokku putukatega, peab enne töösuhte algust ja edaspidi tööandja riskihindamise alusel määratud sagedusega käima tervisekontrollis, ning tal peab olema selle kohta kirjalik tervisetõend tervisekontrolli läbimise kohta nakkushaiguste suhtes;
- tõkestada metsloomade, koduloomade (sh lemmikloomade) ja kahjurite ligipääs, korraldada korrapäraselt näriliste ja teiste (mitte kasvatatavate) putukate tõrje.
  Nt kasutades akende ja ventilatsiooniavade katmiseks võrke;

Põllumajandus-ja Toiduamet
Teaduse 2, Saku, Harjumaa 75501, tel: 605 1710, pta@pta.agri.ee

- hoiustada ja käidelda jäätmeid ja ohtlikke aineid (nt desinfitseerimisvahendid) nii, et oleks välditud (rist)saastumine;
- hoida juurde toodud putukaid teistest putukatest eraldi ning eraldada haiged putukad tervetest;
  Kui putukate kasvatamise kohas tekkib haigestumise kahtlus (massiline haigestumine ja ebatavapärane suremus), peab putukate pidaja informeerima sellest koheselt PTA lähimat esindust. Haigestumise kahtluse korral tuleb peatada putukate ning nendelt saadud toodete välja liikumine, ning võimaluse korral tuleb eraldada terved putukad haigetest;
- võtta arvesse putukate kasvatamisega seotud proovide analüüside tulemusi (nt putukate haigustega seotud uuringud, söödast võetud proovide tulemused ja punktis 6.1 soovitatud keemilised ja mikrobioloogilised näitajad);
- kasutada korrektselt ja kooskõlas õigusaktidega söödalisandeid ja veterinaarravimeid.

Putukate kasvatamisel tuleb kasvatatavaid liike identifitseerida nende kuuluvuse (kuuluvuse kaudu identifitseerimisel loetakse loom kuuluvaks isikule, kelle valduses, nt kinnisel territooriumil, hoones või rajatises ta asub), kaudu ning pidada arvetust liikide kaupa (sh päritolu, sisse tulnud kogus, tootmiseks kasutatud kogused, surnud /tootmisest eemaldatud putukad jne).

Putukate kasvatamisel tuleb säilitada järgnevad andmed ning pidada arvestust:
- iga sisse tulnud sööda partii, päritolu ja koguse üle;
- manustatud ravimite ja ravimsööda kohta, kasutatud ravimite, kasutatud koguste, kasutamise aja ning vajadusel ravimiste kasutamisest tuleneva keeluaja kohta;
- putukahaiguste esinemise kohta, mis võivad mõjutada toodete ohutust;
- võetud proovide analüüsimise tulemuste kohta (nt putukatelt võetud proovid haiguste kahtluste korral, veeanalüüsid, söödaproovid);
- asjakohaste andmete osas teostatud ametlike kontrollide kohta (nt PTA poolt läbi viidud kontrollide protokollid).

Andmeid soovitatakse säilitada vähemalt 1 aasta. Vajadusel peavad need andmed olema kontrollasutustele kättesaadavad.

Kui ettevõttes kohapeal kasutatakse putukate söötmisel söödalisandeid või eelsegusid, siis peab ettevõte rakendama HACCP põhimõtetel koostatud enesekontrollisüsteemi, täitma söödahügieeni määruses lisa II nõudeid ja/või taotlema tegevusluba sellise sööda tootmiseks. Tegevusloa taotlemine sõltub millist söödalisandit või eelsegu kasutatakse. Täpsem info on leitav PTA kodulehelt.
Samuti peab ettevõte rakendama enesekontrollisüsteemi, kui ettevõttes tapetakse putukaid või toimub putukate edasine töötlemine turule viimise eesmärgil.

3.5. Putukate vedu

Elusate putukate veol tuleb tagada liigile sobilikud tingimused (sh temperatuur, niiskus) ja pikemaajalisel veol (arvestades putuka liigile omaseid tingimisi) vajadusel vesi, sööt, niisutus. Putukaid võib transportida ka jahutatult.
Putukate vedamisel tuleb tagada vajadusel veovahendi puhastamine ja desinfitseerimine.
Tagada tuleb, et putukate veol ei pääseks need ümbritsevasse keskkonda.

3.6. Loomsed kõrvalsaadused

Putukate pidamisel tekkivat jääki (sõnnik ja selles sisalduvad muud materjalid nagu surnud putukad, munad, seedimata substraadid jne) saab kasutada orgaaniliste väetiste või mullaparandajate tootmiseks, komposteerimiseks, biogaasi tootmiseks.

Orgaaniliste väetiste või mullaparandusainete tootmiseks on vajalik PTA tegevusluba ning täidetud peavad olema vastavad nõuded loomsete kõrvalsaaduste käitlemiseks, mis ennekõike tähendab järgmist:

- sõnnik (koos selles sisalduvate muude materjalidega) peab turule lubamiseks olema läbinud kuumtöötluse 70 °C juures katkematult 60 minutit. Kui materjal sellist kuumutamist läbinud ei ole, siis käsitletakse seda töötlemata sõnnikuna;
- töödeldud sõnnik või sellest saadud orgaaniline väetis või mullparandusaine peab vastama enne turule viimist mikrobioloogilistele nõuetele (*Salmonella* spp. puudub tootest; enterokokkide või kolibakterite arv tootes jääb lubatud vahemikku);
- töödeldud sõnnik või sellest saadud orgaaniline väetis või mullaparandusaine peab olema märgistatud vastavalt loomsete kõrvalsaaduste määruse nõuetele;
- töödeldud sõnniku või sellest saadud orgaanilise väetisega või mullaparandusainega peab ettevõttest välja viimisel alati kaasa minema kaubadokument, mille üks koopia jääb tootmisettevõttesse (tuleb säilitada vähemalt 2 aastat);
- tootmisel ja turustamisel tagatakse töödeldud sõnniku või sellest saadud orgaanilise väetise või mullaparandusaine jälgitavus ja vajalik arvestuse pidamine.

Komposteerimiseks ja biogaasi tootmiseks on vajalik PTA tegevusluba ning täidetud peavad olema vastavad nõuded loomsete kõrvalsaaduste käitlemiseks, mis ennekõike tähendab järgmist:

- töötlemise nõuded – vähemalt 60 minuti vältel 70 °C juures kuumutamist või PTA poolt heakskiidetud alternatiivne töötlemismeetod;
- ristsaastumise vältimise nõuded kõikides käitlemise etappides;
- jälgitavuse nõuded (arvepidamine, kaubadokumendid ning nende säilitamine 2 aasta vältel);
- hügieeninõuded (dokumenteeritud kahjuritõrje, puhastuskord hoonetele/seadmetele/transpordivahenditele, jne);
- mikrobioloogilised nõuded (*Salmonella* spp.);
- ladustamise nõuded (erinevate loomsete kõrvalsaaduste kategooriate eraldi ladustamine, ristsaastumise vältimine, nõuetekohane märgistus).

Putukakasvatuses kohapeal tuleb sõnnik hoida lekkekindlalt, eraldi muudest toodetest ja identifitseeritult („II kategooria loomsed kõrvalsaadused, mitte loomatoiduks“. Vältida ristsaastumist (mahutite kasutus ja hooldus, ladustamise- ja käitlemise kord).
Juhul, kui putukate kasvatamisel saadud sõnnikut ei käidelda edasi, siis tuleb see nõuetekohaselt utiliseerida ning säilitada jälgitavuse dokumendid.

3.7. Mahekasvatus

Hetkel ei saa Eestis putukatest toodetud toitu ja sööta mahetootena turustada, kuna Euroopa Liidus ei ole veel kehtestatud nõudeid putukate mahekasvatusele.
Kui teised riigid on kehtestanud putukate mahekasvatamisele standardid, siis võib olla võimalik osta teistest riikidest pärinevat putukatest või toorainest valmistatud mahetoitu ja mahesööta. Selliseid toite ja söötasid võib Eestis ka mahetootena reklaamida.

4. Putukate surmamine, töötlemine, putukatest toodete tootmine

4.1. Putukate surmamine

Putukate surmamisel ei ole erinõudeid, nende tapmisel peab järgima järgmist:

- tapmine peab toimuma võimalikult kiirelt ja valutult, kasutades liigile sobivat meetodit ja tehnikat. Meetodi valik peab põhinema sellel, et see põhjustab putukatele kõige vähem kannatusi;
- tapmist korraldaval ja läbiviival isikul peavad selleks olema vajalikud oskused ja teadmised;
- putukate tapmine (meetod, teostaja, vahendid) peavad olema dokumenteeritud.

Putukate tapmise meetod sõltub putuka liigist. Harilikku jahumardikat ning kilki tapetakse peamiselt kuumutamisega. Kärbeste tapmiseks kasutatakse peamiselt kuumutamist ja hakkimist. Levinud meetodid putukate surmamiseks on kuumutamine ja külmutamine. Lisaks saab putukate surmamiseks kasutada purustamist, süsihappegaasi (CO_2), mikrolaineid ja infrapunakiiri. Ioniseeriva kiirguse kasutamine putukate surmamiseks ei ole lubatud.

Kuumutamine

Selle meetodi puhul asetatakse putukad kuuma vee sisse (nn blanšeerimine). Selline tapmismeetod tagab putukate kohese surma. Temperatuuri valik sõltub putuka liigist ning nende arengustaadiumist, nt kärbse liigist *Hermetia illucens (ogakärbalse)* valmikute ja tema 4-5. kasvujärgu tapmise miinimumtemperatuur on 80 ºC.

Külmutamine

Putukate külmutamine aitab säilitada putukate toiteväärtust. Putukate tapmiseks kaustatav temperatuur peab olema alla 5 ºC, enamik külmuteid töötab temperatuuril – 18 ºC. Külmutamiseks kuluv aeg sõltub putukate hulgast ja liigist. Külmutatud putukaid tuleb säilitada temperatuuril – 18 ºC.

Enne külmutamist võib putukaid külmutamiseks ette valmistada (nt jahutada ja pesta). Putukate jahutamine hoiab neid küll elusate kuid liikumatutena. Jahutamisel kasutatavad temperatuurid sõltuvad putuka liigist, nt ogakärblase *Hermetia illucens* ja hariliku jahumardika vastsete puhul kasutatakse temperatuure 0 - 5 ºC, kilkide puhul aga 5 - 10 ºC. Putukate jahutamisel tuleb jälgida, et temperatuur on püsiv kogu protsessi vältel.

4.2. Sööda tootmine

4.2.1. Lemmikloomatoit

Lemmikloomade söötmiseks võib toota ja turustada putukaid:

- elusalt, kõikides arengustaadiumites;
- surmatult, kõikides arengustaadiumites ning töödeldud või töötlemata kujul. Töödeldud tähendab siinses kontekstis külmutamist või jahutamist, need on töötlemisviisid, mida ei ole reguleeritud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruses nr 1069/2009;
- putukatest saadud töödeldud loomse valguna (nt putukajahu) täpsemalt punktis 4.2.3;
- putukatelt saadud ja lemmikloomadele söötmiseks ettenähtud töödeldud loomseid valke sisaldava segasöödana täpsemalt punktis 4.2.4.

Lemmikloomadele söötmiseks on lubatud toota ja turustada elusalt kõiki putukaid, kuid mitte neid liike, mis on patogeensed taimede, inimese või loomade suhtes. Putukates saadud loomseid valke tohib aga toota ainult punktis 2 nimetatud liikidest.

Lemmikloomatoidu tootmiseks ja turustamiseks peab isik esitama majandustegevusteate PTA-le ning kontrollima sööda ja selle käitlemise nõuetekohasust (edaspidi enesekontroll) ning rakendama abinõusid sööda nõuetekohasuse tagamiseks.

Kui putukaid ei turustata lemmikloomadele söödaks elusalt, kuivatatult või külmutatult vaid töödeldud kujul, peab lemmikloomatoidu tootja taotlema PTA-lt töödeldud lemmikloomatoidu tootmiseks tegevusluba ning tagama loomsete kõrvalsaaduste nõuete täitmise:

- lemmikloomatoit peab läbima kuumtöötluse selliselt, et kogu lõpptoote ulatuses või vähemalt loomsete koostisosade ulatuses saavutab sööt temperatuuri 90°C, või viiakse töötlemine läbi muul viisil (nt kuivatamine või kääritamine), kui välistatud on lubamatu inimeste ja loomade terviserisk, ning PTA sellise meetodi kasutamiseks loa annab;
- lemmikloomatoit peab vastama enne turule viimist mikrobioloogilistele nõuetele (*Salmonella spp* puudub tootest; enterobakterite arv tootes jääb lubatud vahemikku);
- lemmikloomatoit pakendatakse kasutamata pakenditesse ja märgistatakse vastavalt söödaalastele õigusaktidele;
- lemmikloomatoidu tootmisel tagatakse materjali (kasutatud materjal, turule viidud materjal) jälgitavus (kogus, kuupäev, sihtkoht või saaja) ja vajalik arvestuse pidamine;
- lemmikloomatoidu tootmise ettevõte peab vastama hügieeninõuetele ning ettevõttes peab olema koostatud ja rakendatud enesekontrollisüsteem;
- materjal, mida ei turustata lemmikloomatoiduna, tuleb kõrvaldada või kasutada vastavalt loomsete kõrvalsaaduste nõuetele.

Täiendav info on leitav PTA kodulehelt.

4.2.2. Põllumajandusloomade sööt

Mäletsejalistele põllumajandusloomadele on keelatud sööta putukaid ja neist saadud tooteid vastavalt Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse nr 999/2001 artiklile 7.

Mittemäletsejalistele põllumajandusloomadele on lubatud toota ja turustada tehistingimustes peetavaid putukaid:

- elusalt, kõikides arengustaadiumites;
- surmatult, kõikides arengustaadiumites ning töödeldud või mitte. Töödeldud tähendab siinses kontekstis külmutamist või jahutamist, need on töötlemisviisid, mida ei ole reguleeritud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruses nr 1069/2009.

Erandina on lubatud sigadele ja lindudele toota ja sööta tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud loomseid valke (st söödamaterjale näiteks putukajahu) ja seda sisaldavat segasööta.

Vesiviljelusloomadele ja karusloomadele on lubatud toota ja sööta tehistingimustes peetavaid putukaid:

- elusalt, kõikides arengustaadiumites;
- surmatult, kõikides arengustaadiumites ning töödeldud või mitte. Töödeldud tähendab siinses kontekstis külmutamist või jahutamist, need on töötlemisviisid, mida ei ole reguleeritud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruses nr 1069/2009.
- tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud loomseid valke (st söödamaterjale näiteks putukajahu) ja seda sisaldavat segasööta.

Mittemäletsejalistele loomadele, vesiviljelusloomadele ja karusloomadele sööda tootmiseks ja turustamiseks peab isik teavitama oma tegevusest PTA-d ning täitma söödahügieeni nõudeid sööda tootmisel ja turule viimisel ning koostama enesekontrollisüsteemi tagamaks ohutu sööda jõudmise lõpptarbijani.

4.2.3. Töödeldud loomsed valgud (putukajahu, putukaõli)

Tehistingimustes peetud putukatest saadud töödeldud loomseid valke (putukajahu) tohib toota ja turustada ainult mittemäletsejalistele põllumajandusloomadele (sigadele ja lindudele), lemmikloomadele, vesiviljelusloomadele ja karusloomadele söötmiseks.

Sööda tootmiseks tohib kasutada ainult järgmiseid putukaliike:

- ogakärblane *Hermetia illucens*;
- harilik toakärbes (*Musca domestica)*;
- harilik jahumardikas (*Tenebrio molitor)*;
- süsiklane *Alphitobius diaperinus*;
- toakilk (*Acheta domesticus)*;
- kilklased *Gryllodes sigillatus* ja *Gryllus assimilis*.

Putukatest saadud toodete tootja peab olema registreeritud söödakäitlejaks ning tal peab olema PTA tegevusluba loomsete kõrvalsaaduste töötlemiseks.
Täiendav info on leitav PTA kodulehelt.

Putukatest saadud toodete tootmisel peab kasutatav materjal läbima komisjoni määruse nr 142/2011 IV lisa III peatükis nimetatud 1., 2., 3., 4., 5. või 7. töötlemismeetodi.

Enne turule viimist peab toode vastama mikrobioloogilistele nõuetele (*Salmonella spp* puudub tootest; enterobakterite arv tootes jääb lubatud vahemikku).

Tootmisel tuleb tagada materjali (kasutatud materjal, turule viidud materjal) jälgitavus (kogus, kuupäev, sihtkoht või saaja) ja vajalik arvestuse pidamine ning tooted peavad liikuma teistesse ettevõtetesse või kasutajatele ettenähtud kaubadokumendiga.

Tootmisega tegelev ettevõte peab vastama hügieeninõuetele ning rakendama enesekontrolliplaani, mis hõlmab nii loomse kõrvalsaaduse kui ka sööda ohutu tootmise ja turuleviimise.

4.2.4. Töödeldud loomseid valke sisaldav segasööt

Tulenevalt Euroopa Komisjoni (EÜ) määrusest nr 999/2001, millega kehtestatakse teatavate transmissiivsete spongioossete entsefalopaatiate (TSE) vältimise, kontrolli ja likvideerimise eeskirjad, on segasööda tootmisele kehtestatud eriluba. Eriloa väljastab PTA ettevõtte taotluse alusel.

Tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud loomseid valke sisaldavat segasööta tohib toota ettevõttes:

- millel on PTA poolt väljastatud töödeldud loomset valku (nt putukajahu) sisaldava sööda tootmise ja söötmise luba;
  Erandina ei ole luba vaja oma tarbeks segasööda tootjate puhul, kes:
  a) on PTA-d teavitanud, et tegelevad töödeldud loomseid valke sisaldava segasööda tootmisega,
  b) peavad ettevõttes kas vesiviljelusloomi, kodulinde, sigu või karusloomi,
  c) kasutavad tootmises töödeldud loomset valku, mis sisaldab toorvalku alla 50%-i.

- mis on ettenähtud vesiviljelusloomade, kodulindude või sigade sööda tootmiseks.
  Erandina võib PTA lubada sööta toota ka ettevõttes, kus toodetakse ka teiste põllumajandusloomade (välja arvatud karusloomade) sööta, kui:
  a) mäletsejaliste sööta käideldakse eraldi rajatistes,
  b) vesiviljelusloomade, kodulindude ja sigade sööta käideldakse eraldi muust mittemäletsejalistele loomadele ettenähtud söödast,

c) on tagatud töödeldud loomsete valkude ja segasöötade jälgitavus ning võetakse söödast proove vastavalt määrusele (EÜ) nr 152/2009, et teha kindlaks, et söödas ei esine keelatud loomseid komponente.

4.2.5. Söödalisandite ja eelsegudega sööt

Kui putukatest sööda tootmisel kasutatakse söödalisandeid (nt aminohapped, vitamiinid, ensüümid, mikroelemendid) või eelsegusid (ei ole ette nähtud loomadele otse söötmiseks), siis peab ettevõte sellise sööda tootmiseks taotlema tegevusluba.
Täpsem info on leitav PTA kodulehelt.

4.3. Toidu tootmine

PTA-d tuleb teavitada kui alustatakse:

- putukate töötlemist nt külmutamine, keetmine, röstimine, fritüürimine, jahvatamine, kuivatamine (käitlemiskohaks valida töötlemisettevõte ja valdkonnaks putukate käitlemine);
- putukatoodete valmistamist. Sellised ettevõtted on nt pagaritoodete tootjad, kes kasutavad küpsetistes putukajahu.

Tegevusest ei pea teavitama kui putukaid töödeldakse või nendest valmistatakse tooteid juba tegevusloaga/teavitatud ettevõttes. Putukad on sel juhul lihtsalt tooraineks, nagu ka nt munad või piim. Siinkohal on piisav, kui kasutusele võetav uus toormaterjal märgitakse enesekontrolli plaani ning arvestatakse vastavalt mikrobioloogiliste ja keemiliste ohtudega, mis putukate käitlemisel võivad esineda ja tekkida.

Erinõudeid putukate töötlemisele ja putukatoodete valmistamisele ei ole kehtestatud. Seega rakenduvad tootmisele/töötlemisele hügieeninõuded Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 852/2004 II lisast. Nõuded on kehtestatud ruumidele, seadmetele, kasutatavale veele ning tagatud peab olema vajaliku temperatuuri ja tingimustega toidu hoiukohad.

5. Turustamine

5.1. Sööda märgistamine

Söödaks turustatavad tooted tuleb märgistada vastavalt Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruses 767/2009 toodud nõuetele. Märgistus peab olema eestikeelne ning märgistusandmed tuleb esitada tervikuna, nähtavalt, selgelt, loetavalt ja kustumatult silmapaistval kohal, sööda pakendil, mahutil, etiketil või puistes sööda puhul saatedokumendil.

Putukate ja nendest saadud toodete (söödamaterjalide) märgistusel peab välja tooma järgmised andmed:

- sööda tüüp ehk söödamaterjal;
- sööda nimetus;
- sööda analüütilised koostisosad, vastavalt söödamaterjalide kataloogis toodud kohustuslikult avaldatavale teabele;
- juhul kui on lisatud söödalisandit, siis söödalisandi nimetus, identifitseerimise number, lisatud kogus ja funktsionaalrühma nimetus või kategooria;
- sööda märgistamise eest vastutaja nimi või ärinimi ja aadress;
- partii number, võib olla toodud väljaspool märgistust, kui märgistusel on viidatud, kust selle leiab;

- netokogus, võib olla toodud väljaspool märgistust, kui märgistusel on viidatud, kust selle leiab.

Kui toodetakse segasööta ja kasutatakse ühe koostisosana tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud loomseid valke, peavad segasööda märgistusel selgelt kirjas olema järgmised sõnad: „Sisaldab tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud loomseid valke – ei tohi sööta põllumajandusloomadele, välja arvatud vesiviljelusloomad, karusloomad, sead, kodulinnud“.

Täpsemad segasööda märgistamise juhised on leitavad PTA kodulehelt.

Tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud loomsete valkude märgistusel peavad selgelt kirjas olema järgmised sõnad: „Tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud valgud – ei tohi kasutada põllumajandusloomade söödas, välja arvatud vesiviljelusloomade, karusloomade, sigade, kodulindude söödas“.

Lisaks tuleb tehistingimustes kasvatatud putukatelt saadud töödeldud valgud märgistada vastavalt komisjoni määruse 142/2011 nõuetele.

5.2. Toidu märgistamine

Putukad ja nendest saadud toit (edaspidi putukatest toit) peab vastama toidualase teabe nõuetele. Üldnõuded toidualasele teabele tulevad Toiduseadusest ning Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrusest 1169/2011.
Erinõuded putukatest toidu toidualasele teabele võidakse kehtestada komisjoni rakendusmäärusega 2470/2017, kui putukatele antakse uuendtoidu lubasid.
Rohkem teavet toidualase teabe esitamise kohta leiab toidu märgistamise käsiraamatust.

Müügipakendis toidu märgistamisel tuleb välja tuua järgmine teave:

- toidu nimetus;
- toidu nimetusega kaasnevad üksikasjad toidu töötlemisviisi või füüsikalise oleku kohta nagu „kuivatatud“, „külmkuivatatud“, „pulbristatud“, „suitsutatud“, „sulatatud“ jne;
- koostisosade loetelu (ei ole vajalik, kui toit koosneb ühest koostisosast ja koostisosa nimetus on sama, mis toidu nimetus);
- allergiat või talumatust põhjustavad ained, mis esitatakse koostisosade loetelus muudest koostisosadest trükikirjas eristuvana (vt ka punkti 6.3);
- putuka(te) või muu koostisosa kogus protsendiga, kui viide putukale (või muule koostisosale) esineb toidu nimetuses või viide putukale (või muule koostisosale) tuuakse märgistusel esile sõnas, pildis või graafiliselt (nt nimetuse „Ritsikaleib“ korral esitatakse ritsikate kogus leivas %-ga);
- netokogus;
- „Parim enne“ või „Kõlblik kuni“ kuupäev (kuupäeva peab määrama tootja, lisainfot leiab Maaeluministeeriumi kodulehelt ja PTA kodulehelt;
- eritingimused säilitamise ja/või kasutamise kohta;
- toidukäitleja (valmistaja/tootja/pakendaja/müüja) nimi ja aadress (importimise korral toidu Euroopa Liitu importija nimi ja aadress);
- päritoluriik või lähtekoht, kui selle puudumine võib tarbijat eksitada;
- kui toidu päritoluriik või lähtekoht on märgitud vabatahtlikult ja see ei ole sama, mis toidu põhilisel koostisosal, tuleb lisada põhikoostisosa päritoluteave;
- tarvitamisjuhis, kui ilma selleta oleks toidu asjakohasel viisil tarvitamine keeruline;

- jookide puhul, mille etanoolisisaldus on üle 1,2 mahuprotsendi, tegelik etanoolisisaldus mahuprotsentides;
- toitumisalane teave (toitumisalane teave ei ole nõutud külmutatud putukatel, vt teisi erandeid, mil toitumisalane teave ei ole kohustuslik).

PTA soovitab lisaks kohustuslikule infole tuua märgistamisel välja ka järgmise teabe:
- putukaliigi täpne ladinakeelne nimetus (vt 2. peatükki);
- viide sellele, et tegemist on (tehistingimustes) kasvatatud putukatega;
- hoiatus, et putukad võivad põhjustada allergilisi reaktsioone tarbijatele, kellel on teadaolevad allergiad koorikloomade ja nendest valmistatud toodete ning tolmulestade suhtes. See märge tuleks esitada koostisosade loetelu vahetus läheduses;
- vajadusel lisada teave „Võib sisaldada vähesel määral [*allergeeni nimetus*]“, nt juhul, kui putukate soolestik sisaldab allergeene või putukad puutuvad kokku allergeenidega, mis ei ole toidu koostisosad.

Kui on asjakohane, siis tuleb arvestada ka järgmiste nõuetega:
- toitumis- ja tervisealaste väidete esitamine, nt toitumisalane väide „valguallikas“, tervisealane väide „valgud aitavad kaasa lihasmassi kasvule“;
- külmutatud putukate märgistamine;
- pakendamata toit.

Müügipakendisse pakendamata toidu puhul on tegemist toiduga, mis ei ole hõlmatud mõistega „müügipakendis toit“. Müügipakendisse pakendamata putukatest toidule on kehtestatud riigisisesed toidualase teabe nõuded.
Kui putukatest toit antakse üle tarbijale või toitlustusettevõttele müügipakendisse pakendamata kujul, tagab toidu tarnija, et sellise toidu toidualane teave antakse edasi käitlejale, kes toidu vastu võtab. Teave antakse edasi nt veopakendi märgistusel või toiduga kaasneval dokumendil.

Infot kaugmüügi (nt e-poe) toidualasest teabest leiab PTA kodulehelt.

Ettevõttelt ettevõttele toidu märgistamine
Kui putukatest toit on ette nähtud üle anda teisele toidukäitlejale teise (uue) toote tegemiseks, tagab toidu tarnija, et annab teisele toidukäitlejale piisavalt toidualast teavet, mis võimaldab viimasel vajaduse korral täita oma kohustusi teise (uue) toote müügipakendi märgistuse tegemiseks.

5.2. Turustamine Eestis

5.2.1. Sööt
Eestis võib turustada:
- lemmikloomadele ja karusloomadele punktis 4.2.1 nimetatud putukaid ja nendest saadud tooteid;
- mittemäletsejalistele põllumajandusloomadele punktis 4.2.2 nimetatud putukaid ja neist saadud tooteid.

Turuleviija peab PTA-le esitama oma tegevuse kohta majandustegevuse teatise ning täitma söödahügieeni nõudeid tagamaks ohutu sööda turule viimise.
Turule viidav sööt peab olema ohutu, nõuetekohaselt käideldud, pakendatud ja märgistatud.

5.2.2. Toit
PTA-d on vaja teavitada kui:
- ettevõte alustab toidu (sh putukate/putukatoodete) turustamist;
- kui putukate turustamine toob kaasa uue käitlemisvaldkonna, nt tootmisettevõte hakkab lisaks müüma putukatooteid poes/veebipoes.

Teavitamine ei ole vajalik kui:

- ettevõttel on juba tegevusluba toidu tootmiseks (putukad on uus tooraine);
- tegevusest on teavitatud, nt toidu müük.

Eestis võib toiduna turustada punktis 2 loetletud putukaliike.

Putukaid võib turustada nii surmatult kui elusalt (nt restoranidele). Surmatud putukaid võib turustada nii tervetena kui ka jahvatatult (nt jahu).
Putukatest saadud ekstraktide (nt õlid) turustamine pole lubatud, kuna see on loata uuendtoit ja punktis 2 kirjeldatud üleminekumeetmed putukatest saadud ekstraktidele ei kohaldu.

Turustada võib putukaid, mis on pärit kas EL liikmesriikidest või kolmandatest riikidest, mis on lisatud komisjoni määruse 2019/626 nimekirja (lisa III a). Hetkel on nimekirjas järgmised riigid: Kanada, Lõuna-Korea, Šveits, Vietnam ja Tai.

Tooted peavad olema varustatud nõuetekohase eestikeelse märgistusega (vt punkt 5.2).

5.2. Kauplemine Euroopa Liidus

Elusputukad

Elusputukad peavad kauplemisel olema sihtkohaliikmesriigi esitatavate nõuete kohased. Eestis ei ole kehtestatud elusputukate kauplemise veterinaarnõuded. Elusputukate teisest Euroopa Liidu liikmeriigist Eestisse toomisel peavad loomad olema kliiniliselt terved ning nende heaolunõuded peavad olema transpordi ajal tagatud. Putukate veol tuleb tagada liigile sobilikud tingimused (sh sööt, temperatuur, niiskus).

Elusputukate viimisel teistesse Euroopa Liidu liikmesriikidesse tuleb alati tutvuda sihtriigi nõuetega, kuna Euroopa Liidus puuduvad ühtsed veterinaarsed nõuded putukatega (v.a. mesilaste ja kimalaste) kauplemisel ja iga liikmesriik võib kehtestada oma veterinaarnõudeid.

EL-is on keelatud kaubelda, kasvatada, müüa, omada ning vabadusse lasta looduslikku tasakaalu ohustavaid võõrliike.

Ohustatud liikide kauplemisel tuleb järgida ohustatud looma- ja taimeliikidega rahvusvahelise kaubanduse konventsiooni (CITES) nõudeid.

Toit ja sööt

Kui loomne toit (nt röstitud putukad) ja loomset päritolu sööt tuuakse teisest liikmesriigist Eestisse, mingit eriluba taotlema ei pea, küll aga peab loomse toidu sihtkoha vastuvõtja (isik, kes sertifikaadil või muul saatedokumendil on näidatud loomseid saadusi sisaldava kaubasaadetise saajana sihtkohas) esitama asukohajärgsele (juriidilise isiku puhul juriidiline aadress äriregistri andmetel; füüsilise isiku puhul elukoha aadress) PTA esindusele majandustegevusteate.

Käitlejad peavad suutma kindlaks teha iga isiku, kellelt on tarnitud putukaid ja putukatest saadud tooteid, mis on ette nähtud toidu ja sööda koostisse lisamiseks või mille lisamist eeldatakse (sätestatud komisjoni rakendusmäärusega 931/2011 ja Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus183/2005).

5.3. Import

Putukad kasvatamiseks

Imporditavad putukad peavad vastama veterinaarnõuetele ja teistele tingimustele, mis on kehtestatud kooskõlas Loomade ja loomsete saadustega kauplemise ning nende impordi ja ekspordi seaduse § 18 lõigetega 5-7.

Keelatud on importida looduslikku tasakaalu ohustavaid võõrliike.

Haruldaste või muul moel ohustatud liikide importimisel tuleb järgida ohustatud looma- ja taimeliikidega rahvusvahelise kauplemise konventsiooni nõudeid.

Elusputukaid saab Eestisse importida ainult Luhamaa või mõne teise liikmesriigi vastava piiripunkti kaudu.

Putukad toiduks

Käesolevas punktis on putukad toit, mis koosneb, on saadud või valmistatud putukatest või nende osadest, sealhulgas inimtoiduks ettenähtud mis tahes arengustaadiumis putukatest, millele on vajaduse korral antud luba kooskõlas määrusega 2015/2283 ja mis on loetletud komisjoni rakendusmääruses 2017/2470 (defineeritud määruses 2019/625 artikkel 2 punkt 17).

Tehistingimustes kasvatatud ja toiduks mõeldud putukaid ja putukatooteid võib Euroopa Liitu importida kolmandatest riikidest järgmistel tingimustel:

- kaup peab läbima ametliku kontrolli selleks määratud piiripunktis;
- toidud, mis sisaldavad nii taimset kui loomset päritolu töödeldud tooteid on liittoidud ja nende import toimub kooskõlas komisjoni rakendus määrusega 2020/2235 ja komisjoni delegeeritud määrusega 2019/625;
- toiduks võib putukaid Euroopa Liitu tuua ainult nendest kolmandatest riikidest, mis on nimetatud komisjoni rakendusmääruse 2021/405 XV lisas. Määruses on välja toodud viis riiki (29.07.2021 seisuga): Kanada, Šveits, Lõuna-Korea, Tai ja Vietnam;
- importija peab teavitama piirpunkti TRACES süsteemi kaudu imporditavate partiide saabumisest vastavalt komisjoni rakendusmäärustele 2019/1013 ja 2019/1715;
- saadetisega peab kaasas olema veterinaarsertifikaadi originaal, mis on kooskõlas komisjoni rakendusmäärusega 2020/2235.

Kui saadetis tunnistatakse piiripunktis teostatud kontrollide põhjal nõuetekohaseks, väljastatakse saadetisele kontrolli läbimist tõendav dokument (ühtne sisseveodokument ehk ÜSVD), millega saadetis liigub sihtkohta.

Putukad söödaks

Tehistingimustes kasvatatud putukatest valmistatud sööta võib Euroopa Liitu importida kolmandatest riikidest järgmistel tingimustel:

- sööda importija on söödakäitlejate registris;
- tooted peavad pärinema komisjoni rakendusmääruse 142/2011 XIV lisas loetletud riikidest ja ettevõttest, mis on loetletud Euroopa Komisjoni veebilehel avaldatud loetelus;
- tooteid võib Euroopa Liitu importida ainult sellise kauba kontrolliks määratud piiripunktide kaudu;
- importija peab teavitama piirpunkti TRACES süsteemi kaudu imporditavate partiide saabumisest vastavalt komisjoni rakendusmäärustele 2019/1013 ja 2019/1715;
- saadetisega peab kaasas olema veterinaarsertifikaadi originaal, mis on kooskõlas komisjoni rakendusmääruse 142/2011 XV lisa 1. peatüki a osas või 3. peatüki b osas esitatud näidisega ning saadetis on piiripunktis muuhulgas kontrollitud kooskõlas eelnimetatud määruse XIV lisas osutatud normidega.

Kui saadetis tunnistatakse piiripunktis teostatud kontrollide põhjal nõuetekohaseks, väljastatakse saadetisele kontrolli läbimist tõendav dokument (ühtne sisseveodokument ehk ÜSVD), millega saadetis liigub sihtkohta.

Mittemäletsejaliste põllumajandusloomade (va karusloomade) söötmiseks ettenähtud söödamaterjalide ja segasööda importijad tagavad, et enne iga tehistingimustes kasvatatud putukatest saadud töödeldud loomse proteiini või seda proteiini sisaldava segasööda saadetise vabasse ringlusse laskmist liidus analüüsitakse saadetistes keelatud loomsete valkude olemasolu kasutades analüüsimeetodeid, mis on sätestatud määruse 152/2009 VI lisas, et teha kindlaks, kas selles ei esine loomse päritoluga keelatud komponente.

Loomade ja loomsete saaduste impordi üldiste nõuete kohta on rohkem infot leitav PTA kodulehelt.

5.4. Eksport

Putukatest saadud tooteid võib eksportida tegevusloaga/teavitatud ettevõttest.

Eksportimise eeltingimuseks on, et sihtkohariik lubab putukatest valmistatud tooteid oma turule. Putukatest valmistatud eksporditavad tooted peavad vastama EL-i ja riikliku seadusandlusest tulenevatele nõuetele. Samuti peab ettevõte välja selgitama ja täitma sihtkohariigi poolt kehtestatud nõudeid. Arvestama peab, et sihtriikide poolt võivad imporditavale toodetele kehtestatud tingimused olla erinevad.

Mõningate riikide jaoks võib olla piisav, et sertifikaadis (nt. veterinaarsertifikaat või tervisesertifikaat) kinnitatakse vastavust EL nõuetele ning sertifikaat ei eelda riikidevahelist kooskõlastamist. Samas võidakse sihtriigi poolt esitada erinõudeid ning sertifikaadivorm omakorda võib vajada riikidevahelist kooskõlastamist. Turule pääsemine võib samuti olla pikem protsess, mis eeldab sihtkohariigi poolt esitatud küsimustiku täitmist ning sihtriigi poolt läbi viidavat Eestis ettevõtte ja järelevalveasutuse auditit kuna võib olla vajalik toote päritoluriigi või ettevõtte registreerimine sihtriigi vastavas registris,

Kui saadetis läbib mõnd teist riiki, tuleb enne kauba saatmist välja selgitada ja järgida ka vastavaid transiidinõudeid.

Sõnnik peab ekspordi puhul olema töödeldud (standardmeetod: kuumtöötlus 70°C 60 minutit ning töötlemine endospoore moodustavate bakterite hävitamiseks; alternatiivmeetod: juhul kui on valideeritud ja PTA poolt heaks kiidetud) ja vastama mikrobioloogilistele nõuetele kolibakterite/enterokokkide ja *Salmonella* spp. osas.

Putukate sõnnik ja neist saadud tooted tohivad minna vaid vastava tegevusloaga või teavitatud ettevõttesse: „Euroopa Liidu liikmesriikides tunnustatud või teavitatud loomsete kõrvalaaduste ettevõtted“.

Ka vahendaja peab olema teatanud ettevõtte vastavast tegevusest (majandustegevusteade).

6. Enesekontrolliplaan

Toit

Toiduseadus nõuab toidukäitlejatelt HACCP (*Hazard analysis and critical control points*) põhimõtetel tugineva enesekontrolliplaani koostamist, mis sisaldab ka tegevusi toiduohutuse riskide hindamise ja kontrollimise tegevuste kohta. Enesekontrolliplaanis selgitab käitleja, kuidas nad töödeldavate toiduainete ohutust kontrollivad ning reeglite täitmist jälgivad.

Enesekontrolliplaan peab toidu ohutuse aspektist andma ülevaate olulistest etappidest nagu toidu vastuvõtmine, ettevalmistamine, käitlemine ja hoiustamine.

Loomsete kõrvalsaaduste käitlemise puhul tuleb ka sellega seonduvad tegevused ja riskid välja tuua.

Enesekontrolliplaanis peavad olema toodud rakendatavad meetmed, millega kontrollitakse nimetatud tegevustel esineda võivaid riske. Käitleja on toiduohutuse tagamiseks kohustatud oma enesekontrolliplaanis loetletud tegevustest kinni pidama.

Toidu valmistamisel peab käitleja järgima enda valitud või koostatud toidu tehnilise kirjelduse nõudeid. Toidu tehniline kirjeldus on igasugune toidu omadusi ja valmistamist kirjeldav dokument, mis sisaldab toidu kohta järgmisi andmeid: nimetus; valmistoodet ja selle koostisosi iseloomustavad näitajad; kasutatavad tehnoloogilised võtted, eelkõige need, mis on olulised toidu ohutuse seisukohast; nõuetekohasuse hindamise meetodid; pakendi ja toidualase teabe kirjeldus; veo- ja säilitamistingimused.

Enesekontrolliplaani tuleb regulaarselt vastavalt vajadusele täiendada, nt siis, kui tegevustes on midagi muutunud.

Dokumendid tuleb järelevalveametnikule vastava soovi korral esitada. Enesekontrolliplaanide andmed tuleb säilitada minimaalselt üks aasta alates toidu töötlemisest või aasta peale toodete minimaalse säilimisaja möödumist.

Sööt

Tulenevalt söödaseadusest, kui ettevõte:

- töötleb putukaid või nendest saadud söötasid turuleviimise eesmärgil;
- kasutab putukatele sööda tootmisel söödalisandeid ja eelsegusid;

siis peab ta kontrollima sööda ja selle käitlemise nõuetekohasust ning koostama ja rakendama enesekontrolliplaani tagamaks ohutu ja nõuetekohase sööda tootmine.

Enesekontrolliplaan peab olema kooskõlas HACCP põhimõtetega (Ohuanalüüsi ja kriitiliste kontrollpunktide süsteemi) ja Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 183/2005 II lisas sätestatud nõuetega. HACCP põhimõtete kohaselt peab käitleja määrama kindlaks sööda ohutuse seisukohalt olulised käitlemisetapid ja ohud, sealhulgas kriitilised kontrollpunktid, määratlema nende kontrollisageduse ning välja töötama korrigeerivad meetmed juhuks kui kriitiline kontrollpunkt ei ole enam kontrolli all.

Enesekontrolli andmed tuleb dokumenteerida, ajakohastada ja säilitada vähemalt 18 kuud ning järelevalveametniku vastava soovi korral tuleb dokumendid esitada pädevale asutusele.

6.1. Tooteohutuse kriteeriumid

Toidukäitlejad peavad tagama, et toit oleks kogu säilimisaja jooksul ohutu. Toidus ei tohi olla selle omadusi halvendavaid või inimese tervist ohustavaid parasiite, kahjureid ega võõrkehi. Riknenud, saastunud või mikrobioloogilistele nõuetele mittevastavat toitu või ebasobivate tehnoloogiliste võtete, antud toidule mitteomase lõhna, maitse, värvi või teiste asjaolude tõttu saastunud toitu käidelda on keelatud.

Mikrobioloogilised analüüsid

Putukatest tehtud toit peab vastama komisjoni määruse 2073/2005 lisas I toodud kriteeriumitele. Erilist tähelepanu tuleb pöörata *Listeria monocytogenes* esinemisele putukatest valmistatud valmistoidus.

Toidukäitlejad, kes valmistavad valmistoitu, mis võib olla ohtlik *Listeria monocytogenes* bakterite tõttu, peavad võtma proovivõtukava osana töötlemisaladelt ja seadmetelt proove *Listeria monocytogenes* analüüsideks. Proovide võtmise sageduse soovitused ja säilivusaja kindlaksmääramise juhised on leitavad PTA kodulehel.

Kuigi määruses 2073/2005 toodud teised kriteeriumid ei ole otseselt putukatest valmistatud toiduga seotud, peavad käitlejad oma tooteid perioodiliselt uurima *Listeria monocytogenes* suhtes.

Mikrobioloogilised näitajad, mida soovitame uurida, on tabelis 1.

Tabel 1. Soovituslikud mikrobioloogilised näitajad analüüsimiseks

Näitaja	**Rahuldav väärtus (pmü*/g)**	**Kriitiline väärtus (pmü*/g)**	**Õiguslik alus/põhjendus**
Escherichia coli	50	500	Määrus 2073/2005 p 2.1.6 hakkliha Protsessi hügieeni kriteerium
Salmonella spp.	puudumine 25g		Määrus 2073/2005 p 1.16-1.17 keedetud koorikloomad ja limused, elusad kahepoolmelised molluskid ja elusad okasnahksed, mantelloomad ja meriteod Toiduohutuse kriteerium
Listeria monocytogenes	Eesmärk peaks olema *L. monocytogenes* puudumine 25 grammis, kuid kuna antud toodete veeaktiivsus väärtus on ≤0,92, siis ei ole *L. monocytogenes* sellistes tingimustes võimeline paljunema, mistõttu saab toiduohutuse tagamisel rakendada arvulist kriteeriumit, et kogu säilimisaja jooksul ei tohi *L. monocytogenes* arv toidus ületada 100 pmü*/g. Vastasel juhul kehtib kriteerium „Puudub 25 grammis“ (n=5, c=0) enne, kui toit on viidud selle tootnud toidukäitleja vahetu kontrolli alt välja.		Määrus 2073/2005 p 1.1-1.3 valmistoit Toiduohutuse kriteerium
Cronobacter spp. (*Enterobacter sakazakii*)	puudumine 10g		Määrus 2073/2005 1.24. imikute kuivpiimasegud ja meditsiiniliseks eriotstarbeks ettenähtud dieetkuivtoidud alla kuue kuu vanustele lastele Toiduohutuse kriteerium
Campylobacter spp.	Puudumine 25g		
Hallitus- ja pärmseened	100	1000	Putukate niisked ja soojad kasvatamistingimused soodustavad pärm- ja hallitusseente levikut kasvukeskkonnas ning see võib viia mükotoksiinide tekkeni.

* pesa moodustav ühik

Toote ohutuse hindamiseks oleks hea, kui toidukäitlejad teavad ja analüüsivad ka võimalikke putukate parasiitidest tulenevaid riske ja vajadusel lisavad sellised analüüsid ka oma

enesekontrolliplaani, nt kutsikasolkmege (*Toxocara canis*) olemasolu kindlaks määramise jahumardikatel

Uuendtoidu spetsifikatsioonid

Kui putukatele antakse uuendtoidu luba siis tuuakse spetsifikatsioonides välja tingimused, millele uuendtoit peab vastama. Näiteks on *Tenebrio molitor* (harilik jahumardikas) vastsete spetsifikatsioonis välja toodud järgmised näitajad:

Raskmetallid:
Plii: ≤ 0,075 mg/kg
Kaadmium: ≤ 0,1 mg/kg

Mükotoksiinid:
Aflatoksiinid (B1+B2+G1+G2 summa): ≤ 4 µg/kg
Aflatoksiin B1: ≤ 2 µg/kg
Desoksünivalenool: ≤ 200 µg/kg
Ohratoksiin A: ≤ 1 µg/kg

Mikrobioloogilised kriteeriumid:
Aeroobsete mikroorganismide kolooniate üldarv: ≤ 105 CFU (*2)/g
Pärm- ja hallitusseened: ≤ 100 CFU/g
Escherichia coli: ≤ 50 CFU/g
Salmonella spp: 25 grammis ei leidu
Listeria monocytogenes: 25 grammis ei leidu
Sulfiteid redutseerivad anaeroobid: ≤ 30 CFU/g
Bacillus cereus (eeldatav): ≤ 100 CFU/g
Enterobacteriaceae (eeldatav): < 10 CFU/g
Koagulaaspositiivsed stafülokokid ≤ 100 CFU/g

Putukate uuendtoidu spetsifikatsioonide nõuded ei ole õiguslikud siduvad nii kaua kuni kehtivad üleminekumeetmed ja antud load on andmekaitsega (rohkem infot punktis 2).

6.2. Jälgitavus

Jälgitavuse nõuded on kehtestatud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse 178/2002 artiklis 18, mille põhimõtteks on ‘üks samm tagasi - üks samm edasi’. Toidu ja sööda jälgitavus on võimalus jälgida toidu ja sööda liikumist läbi tootmise, töötlemise ja jaotamise kindlaksmääratud etappide. Jälgitavuse tagamiseks tuleb ettevõtetel rakendada süsteemi, millega planeeritakse ja organiseeritakse protseduurid selleks, kuidas jälgitavuse andmeid saadakse, saadetakse, hoiustatakse ning hallatakse. Ettevõte võib ise valida, millises formaadis andmeid hoida. Dokument võib olla kättesaadav ka ainult elektrooniliselt.

Ettevõtetel peab olema süsteemne meetod (nt liigendatud numbrilised koodid), et seostada elektroonilises süsteemis olev info ja dokumendid konkreetse partii ning tootega. Samuti tuleb meeles pidada, et välja saadetavaid tooteid peab olema võimalik seostada elektroonilises formaadis kättesaadava infoga.
Kaubasaajal peab info partii kohta käes olema juba siis, kui tooteid alles transporditakse. Kui teave on elektrooniline ja kuupäev ei ole süsteemist kohe näha või seda ei saa elektroonilise

dokumendiga või vastava saadetisega otseselt seostada, tuleb kuupäev eraldi üles märkida. Kui samal päeval tuleb mitu saadetist, soovitame partiide eristamiseks lisada ka kellaaeg.
Loomse toidu (sh putukate) jälgitavuse jaoks on kehtestatud erinõuded komisjoni rakendusmäärusega 931/2011, mille järgi peab toidu kohta olemas olema järgmine info:

- toidu korrektne kirjeldus, sh päritoluriik ja putukaliigi teaduslik ladinakeelne nimetus;
- toidu kogus;
- saatja nimi ja aadress;
- saatja nimi ja aadress, kui see toidu saatnud käitleja omast erineb;
- saaja nimi ja aadress;
- saaja nimi ja aadress, kui see saaja omast erineb (nt paberitel vahendaja);
- viited partiile või saadetisele;
- välja saatmise kuupäev.

Soovitavalt tuleks andmeid säilitada kõlblikkusaja lõppemisest arvates veel kuus kuud.

Sööta käitlev ettevõte peab arvepidamist ostmise, tootmise ja müügi kohta, et tagada tõhus jälgitavus kättesaamisest edasitoimetamiseni. Sööda jälgitavuse nõuded on kehtestatud Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrusega 183/2005, mille järgi peab sööda kohta registreerima järgmised andmed:

- sisse ostetud söödamaterjali, söödalisandi, eelsegu laad ja nende ning segasööda tarnijate nimed ja aadressid, partii numbrid, kogus ja tarnekuupäevad;
- toodetud söötade liik ja kogus sh tootmiskuupäev, partii number;
- toodetud toodete ostja nimi ja aadress.

6.3. Allergeensus

Putukatest valmistatud toit võib põhjustada allergilisi reaktsioone kui inimene on putukate suhtes tundlik või ristreaktsiooni tulemusena. Ristreaktsioon tähendab allergiasümptomeid, mille põhjuseks on mingid muud taimed või loomad (sh selgrootud) kui need, mille vastu inimesel juba allergia on.

EFSA arvamuse kohaselt võivad kollase jahumardika valgud põhjustada allergilisi reaktsioone, samuti võib allergilisi reaktsioone tekkida inimestel, kes on allergilised koorikloomadele (nt vähid, krevetid) või tolmulestadele.

Hetkel on vähe infot putukate või putukaid sisaldavate toitude võimalike allergiate ja riskide kohta. Näiteks ei ole teada kuidas mõjutab allergeensust putukate sööt, mis sisaldab allergeene (nt gluteeni sisaldavad teraviljad, kalajahu) või töötlemine.

Putukad ei ole allergeenid toidualase teabe esitamise (märgistamise) tähenduses, seega ei esitata neid toidu märgistusel allergeenina. Arvestades, et putukatest valmistatud toit võib allergilistel inimestel põhjustada tugevaid anafülaktilisi reaktsioone, on oluline, et putukaid sisaldavate toodete märgistusel oleks selgelt välja toodud hoiatus allergiaohu kohta. Täpsemaid juhised selleks leiab märgistamise teema alt punktist 5.2.

7. Kasulikud lingid

1. Eesti õigusaktide andmebaas Riigi Teataja
2. Euroopa Liidu õigusaktide andmebaas Eur-Lex
3. Maaeluministeerium
4. Põllumajandus- ja Toiduamet
5. https://toiduteave.ee/

6. Euroopa Toiduohutusamet (EFSA)
7. Euroopa Komisjon
8. Eesti Putukatööstuse Liit
9. International Platform of Insects for Food and Feed (IPIFF)

8. Õigusaktid

Euroopa Liidu õigusaktid (Eur-Lex)

1. Uuendtoit- Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) 2015/2283;
2. Üldised toidu nõuded- Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 178/2002;
3. Toidu hügieen – Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 852/2004;
4. Toidu mikrobioloogilised kriteeriumid - komisjoni määrus (EÜ) nr 2073/2005;
5. Toidualane teave - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 1169/2011
6. Toidu toitumis- ja tervisealased väited - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1924/2006;
7. Toidu lisaained - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1333/2008;
8. Toidu lõhna- ja maitseained - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1334/2008;
9. Toidu ensüümid - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1332/2008;
10. Toiduga kokkupuutavad materjalid - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1935/2004 ja komisjoni määrus (EL) nr 10/2011;
11. Loomsed kõrvalsaadused - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1069/2009 ja komisjoni määrus (EL) nr 142/2011;
12. Sööda käitlemise hügieeninõuded ja loomade söötmise nõuded - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 183/2005;
13. Sööda turuleviimine ja märgistamine - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 767/2009
14. Söödamaterjalide kataloog – komisjoni määrus (EL) 68/2013;
15. Söödas kasutatavad söödalisandid ja Euroopa Liidus lubatud söödalisandite register - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1831/2003;
16. TSE (transmissiivsed spongioossed entsefalopaadid) - Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 999/2001;
17. Loomsete saaduste import – komisjoni määrus (EÜ) nr 206/2010;
18. Uuendtoidu taotluste esitamine – komisjoni rakendusmäärus (EL) 2017/2469;
19. Kolmandadest riikidest traditsiooniliste toitude teavitamine – komisjoni rakendusmäärus (EL) 2017/2468;
20. Lubatud uuendtoitude loetelu – komisjoni rakendusmäärus (EL) 2017/2470;
21. Loomse toidu jälgitavus – komisjoni rakendusmäärus (EL) nr 931/2011.

Siseriiklikud õigusaktid (Riigi Teataja)

22. Toiduseadus
23. Söödaseadus
24. Loomatauditõrje seadus
25. Loomakaitseseadus
26. Veterinaarkorralduse seadus
27. Loomade ja loomsete saadustega kauplemise ning nende impordi ja ekspordi seadus
28. Imporditavate loomade ja loomsete saaduste veterinaarnõuded - Põllumajandusministri määrus nr 24

29. Imporditavate loomade ja loomsete saadustega, mille kohta ei ole kehtestatud veterinaarnõudeid, kaasasolevale sertifikaadile kantavad andmed - Põllumajandusministri määrus nr 14
30. Ravimite ning ravimsöötade loomahaiguste ennetamiseks ja raviks kasutamise tingimused ja kord - põllumajandusministri 23. veebruari 2005. a määrus nr 21
31. Väikeses koguses esmatoodete turustamise hügieeninõuded- Põllumajandusministri 15. juuni 2006. a määrus nr 72
32. Külmutatud toidu käitlemise ja toidualase teabe esitamise nõuded - Põllumajandusministri 28.novembri 2014. a määrus nr 114
33. Soovimatute ainete loetelu ja nende sisalduse lubatud piirmäärad söödas - Põllumajandusministri 25.aprilli 2007. a määrus nr 66
34. Sööda tegevusalade ja käitlemisel kasutatavate ainete täpsustatud loetelu, mille puhul peab käitleja esitama majandustegevusteate või mille puhul peab sööda käitlejal olema tegevusluba - Põllumajandusministri 12. juuni 2014. a määrus nr 31
35. Lemmiklooma segasööda märgistusel avaldatavate söödamaterjalide rühmade nimetused ja nende rühmade kirjeldused - Põllumajandusministri 05.oktoobri 2010.a määrus nr 96

Põllumajandus-ja Toiduamet
Teaduse 2, Saku, Harjumaa 75501, tel: 605 1710, pta@pta.agri.ee